

Lengyelország nagyon rövid története

GONDOLATOK JERZY TOPOLSKI KÖNYVÉNEK
MAGYAR KIADÁSA KAPCSÁN

Mind több szó esik mostanában Európa egységéről, amelyben mi, magyarok lázasan keressük helyünket. Az egység lényeges feltétele éppen a sokféleség elfogadása, a földrész polgárjogáért hasonlóképpen küzdő nemzetek minimális megismerése. Vita tárgya csak ennek a minimumnak a mértéke lehet.

Az idő bizonyára meghozza a választ a még mindig nyitott kérdésre: vajon a magyar történettudomány képes-e/hajlandó-e egy összefoglaló Lengyel történet létrehozására. Lassú Istvánnak *A Lengyel Királyság és a Krakaui Szabad Státus...* c. Pesten, Fűskúti Landerer Lajos betűivel 1828-ban készült füzet, vagy Kassay Adolf 1864-es hasonló írása jószándékú próbálkozások, de mára legfeljebb példaértékű méltó a figyelemre. Perényi József 1962-ben kiadott, az ötvenes évek szellemét magán viselő kötete szintén nem pótolja ezt a hiányt. Még néhány szűkszavú egyetemi jegyzet, és ezzel ki is merült a magyar tudomány nyolcvanas évek végéig számba vehető teljesítménye.

Siegfried Hüppe némi német fensőbbsséggel, ám ugyanilyen alapossággal megírt jogtörténeti munkájának 1894-ben *A lengyel alkotmány története* címen megjelent fordítása mindmáig haszonnal forgatható, de összefoglalásnak sok is, kevés is a mai olvasó számára.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy amíg egy vállalkozó kedvű szerző nem jelentkezik, valamelyik lengyel kiadvány fordítása segíthet oszlatni a testvérbarátunk múltját övező hazai homályt. A választásnál inkább a bőség zavara okoz gondot. Lengyelországban ugyanis a zarys (vázlat, összefoglalás) műfajának jelentős hagyományai vannak.

Talán az államiság elvesztése lehetett az az impulzus, ami a lengyeliséget szakadatlan önvizsgálatra, történészeit pedig rendszeres számvetésre készítette. Joachim Lelewel tárgyyszerű szintézisei és Julian Ursyn Niemcewicznek az illegalitásba kényszerült közoktatás segédeszközeként használt *Történeti énekei* jelzik a múlt század elején azt a két végpontot, amelyek között e számvetések formálódtak. Jelesebb darabjai a tankönyv, a kézikönyv és a szépirodalmi műfajok erényeit mifelénk szokatlan módon ötvözik.

A közelmúltban megjelent művek korántsem teljes áttekintéséből kiemelkedik Pawet Jasienica trilógiája (*A Pjasztoz Lengyelországa, A Jagellók Lengyelországa, Két Nemzet Köztársasága*), amely a történelmi esszének rendkívül élvezetes, de a szakirodalmi alaposságot sem nélkülöző példája. Nálunk megtermékenyítő hatású lehetne. Aki meg akar győződni sohasem ítéleteket mondó, de analógiáival egyetemes szellemű okfejtő módszereiről, bölcs iróniával teli stílusáról, az olvassa el a közelmúltban megjelent *Elméledés a polgárháborúról* c. kötetét. Henryk Samsonowicz *Historia Polski do roku 1795* c., több kiadást méltán megérett összefoglalása bár kevésbé impozáns, de a tankönyvvel vagy még inkább kézikönyvvel szemben támasztható igényeknek maradéktalanul megfelel pontos, részletes, mégsem száraz fogalmazása, illetve kisebb szótárral felérő függeléke révén. Igaz, csak 1795-ig terjedő feldolgozás, de további, hasonlóan igényes kötetek egészítik ki a sorozatot más szerzők tollából. Folytathatnánk az áttekintést a szintén népszerű Wyzoumski, Gierowski, Buszko szerzőhármastól, fémjelezte *Historia Polski* négy kötetével egészen Michal Bobrzynski *Lengyelország*

vázlatos története c. művéig visszamenően, amely 1879-ben jelent meg először, de ítéletektől sem mentes, szenvedélyes hangneme miatt máig tudat- és erkölcsformáló olvasmány a lengyelek körében (utoljára 1986-ban adták ki). Míg az előbbinél talán a túlzott terjedelem, az utóbbinál ismét csak a felosztásokig terjedő korszakhatár hozható fel ellenérvként.

A fenti kifogások egyike sem állja meg helyét az 1979-ben Janusz Tazbir szerkesztésében megjelent *Zarys historii Polski* esetében. A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének gondozásában a PIW állami kiadónál készült kötet számos kiváló történész alapos, igen áttekinthetően tagolt munkája. A magas oldalszám inkább a bőséges illusztrációknak, a számos szemléltető ábrának tudható be. Hogy a Gierek-éra égisze alatt keletkezett, nem sok eltérést jelent a három évvel később – a szükségállapot idején – megjelent, de nyilván ezt megelőzően íródott Topolski-műhöz képest.

Jerzy Topolski *Zarys dziejów Polski* c. munkájának magyar nyelvű kiadása már befejezett tény. Vélhetően az indokolta a választást, hogy egy eredendően a külföldnek szánt, tömör, reprezentatív kiadványról van szó (angol és német nyelven is megjelent), tehát számítani lehetett arra, hogy a szerző a témában járattan olvasó szempontjait is figyelembe veszi.

Azzal már sajnos nem számolhattott a szerző, hogy könyve nálunk az egyetlen számottevő feldolgozás lesz e tárgyban. Hiszen mit zavarja az angol vagy német olvasót, ha a téma sokadik összefoglalását nem találja minden igényt kielégítőnek. Elővesz egy másikat, mondjuk Norman Davies Topolskiéval majdnem egy időben megjelent kétkötetes művét, amelynek lengyelországi kiadását bizonyára nem a hanyatló burzsoá tudomány elrettentő példajaként tervezik. Mi azonban – szokás szerint – az olcsóságra fizetünk rá.

Az egyébként szöveghű magyar változat ugyanis csak ott tér el az eredetitől – vesz el belőle –, ahol a legkevésbé szerencsés. Kisebbségi baj, hogy az illusztrációk jó részét (a színes képeket egytől egyig) elhagyták, hogy a borító impozáns lovasait a magyar közönség számára semmitmondó címerre cserélték. Ennél többet veszít az olvasó a Lengyelországról nyerhető képből azzal, hogy az eredetiben kiemelhető – és így olvasás közben folyamatosan használható – térképeket egybefűzött, a színeket zűrzavaros vonalkázással helyettesítő ábrákra cserélték, amelyeken a helységnevek nagy része olvashatatlan, a több szakaszban lezajlott területi változások nyomon követése lehetetlen.

Ha ezen észrevételek után a jóhiszemű könyvbúvár még nem teszi vissza a polcra e rég várt hiánycikket, újabb meglepetések érhetik. Összehasonlítás híján ugyan nem tudhatja, hogy az 1986-os angol változat nemcsak megőrizte a képanyagot és a térképeket, de még egy függelékkel is kiegészült, számára nem vigasz, hogy az eredeti lengyel kiadásból ugyanúgy hiányzik a ma már – ugye nem túlzás? – szakmai minimumnak tekinthető hely- és személynévmutató, egy esetleges kronológiai tábláról nem is beszélve, vagy ne adj isten! egy tárgymutatóról, amelynek anyagát nem kérhetjük számon egyik hazai szótárunkon sem, a fentebb említett korábbi magyar összefoglalásoknak pedig egyike sem rendelkezik ilyesmivel. Ha belegondolunk, hogy mondjuk az Egyetemes Történeti Kronológiában lapozgatva hiába keresünk bizonyos évszámokat a Lengyelország címszónál (ha másért nem, hát azért, mert ilyen nevű állam majd másfélszáz esztendeig nem létezett Európában), talán nem is tűnik szerénytelen óhajnak a fenti kiegészítések megtétele.

Nem számít – folytatja a potenciális vásárló –, hiszen a kötet végén elhelyezett bibliográfia nyilván gondosan tájékoztat, hol lelhetünk rá a hiányzó adatokra. Újfent csalódnia kell azonban, mivel a szó szerinti szövegűséget követve itt csak a kizárólag lengyel nyelvű forrásmunkák találhatók, márpedig aki ezekkel élni tud, bizonyára nem fanyalodik fordításra.

Pedig a lengyel történelem hazai irodalmának a fenténél jóval teljesebb áttekintése is – sajnos – bőven elférne a kötet keretei közt, még ha a legjelentősebb történelmi tárgyú szépirodalmi műveket belefoglaljuk is. Tanúság erre Petneki Áron irodalomszemléje, amelyet a szerző hozzájárulásával akár készen át lehetett volna venni. (Lengyelország a háború utáni magyar historiográfiában, 1981.)

Némi kitartás esetén az olvasó tovább kutat: nincs más hátra, mint – előre a tartalomjegyzékhez. Az aránylag rövid korszakokat felölelő fejezetek belső tagolása hüen követi a negyven év alatt alaposan belénk sulykolt vulgármarxista szentháromság történetírói receptjét: Gazdaság (úgy is, mint alap) – Társadalom (ez amolyan hordozóanyag vagy mi, egy kicsit útban van) – és egy kevés Kultúra (felépítmény), ömlesztve. Persze az egészet mindig megelőzi a Politikátörténet (azaz a hatalmi harc, mint a tulajdonviszonyok kialakításának fő-fő eszköze). Vajon egy ország történelme valóban befér egy efféle keretbe? Egyébiránt az „ország” keretei sem egyértelműek, legyen bár szó államhatárról vagy az „etnikai határ” kétes fogalmáról, amit a bölcs nagyhatalmak rendező elvként hirdetnek meg nagy világgégek után, Polska történelme tehát nem Lengyelország, hanem hol a nemzetet túlnőtt állam, hol az államiságától megfosztott nemzet története, ami a szerzőnek, fordítónak egyaránt gondot okoz.

Példának okáért a XIX. századi „idegen uralom alá tartozó lengyel területek” – zabory (a zabrac = elvesz, elrabol igéből) –, amelyeket minden analógia (pl. török hódoltság) ellenére még néven nevezni sem igen tudunk, legfeljebb körülírni, hagyományosan a lengyel történelem szerves részét képezik. Topolski is részletesen tárgyalja az egyes övezetek eseményeit, gazdaságát, kultúráját stb. Ugyanez azonban már nem vonatkozik nála az 1939. szeptember 17-től 1941. június 22-ig terjedő időszakra. A német–szovjet megszállás bő másfél esztendejéről írva egy egész fejezet szentel a szerző a fasiszta terror rémtetteinek részletezésére, míg a szovjet hatalmi berendezkedésről szólva csak az ismerős fordulatra futja, hogy ti. a Vörös Hadsereg oltalmába vette Nyugat-Belorusszia és Nyugat-Ukrajna lakosságát – meg sem említve a balti országokat, amelyeknél (nyelv)rokonság híján a testvériség ürügye valóban nehezen alkalmazható. Ilyen megközelítésben igazán kár az ún. „katyn-i ügyet” említeni minden további kommentár nélkül. Mert tiszteletlenség volna a szerzőről feltételezni, hogy ne tudna a megszállt országrész tisztjeinek, mint potenciális (osztály)ellenségnek a tervszerű kiirtásáról. Csak hát ki tudta azt 1982-ben, hogy hét év múlva a szovjet–német meg nem támadási szerződés közkeletű neve Molotov–Ribbentrop paktum lesz, és ezen általánosan Lengyelország már ki tudja hányadik felosztását értjük.

Összefoglaló műveknél nyilván elkerülhetetlen helyenként a részletek sommás megállapításokba sűrítése, így írjuk jóhiszeműen a megjelenés időpontjának számlájára a fenti kényes kérdések hiányos tállalását, és próbáljuk meg inkább a szerző üzenetét kibontani az efféle összegző kijelentésekből. Nem kell megütközni azon, hogy úgymond „Kedvező ténynek bizonyult, hogy a határok megváltozásának következtében létrejött az állam etnikai egysége” (a II. vh. után), hiszen néhány oldallal később maga a szerző írja le, hogy ehhez a „kedvező” változáshoz jelentős mértékben hozzájárult a több millió személyt érintő – számunkra is jól ismert és megszenvedett – ki- és áttelepítés, ami itt repatriálás vagy lakosságcsere néven nevezetik. A falvak urbanizálódásának, a

mezőgazdasági tevékenységből élők mind kisebb számának jelentős civilizációs eredményként való hangsúlyozása viszont már annyira összecseng az óhajtott etnikai egység gondolatával, hogy ez már nem tudja nem felidézni a szomszédunkban hirdetett és sajnos gyakorolt eszmét.

Érdemes megfontolni talán Waclaw Felczak példáját. Ő ugyanis Magyarország történetében (1966, 1983) a háború utáni időszak leírását – nyilván a kellő történelmi távlat hiánya örvén – egy rövid eseménytörténeti áttekintéssel oldotta meg.

Immár kissé zavarodottan forgatjuk a könyvet. Mi ez? Tankönyv? Kézikönyv? A fenti kritériumok híján egyik sem. Olvassuk regényként, esszéként? Nem megy. Pedig elegendő eltökéltség esetén mindenben fel lehet fedezni rejtett értékeket. Ennek a könyvnek vitathatatlan értéke, hogy van. Végre. Végül is hiányos fogalmainkat kiegészíthetjük, előítéleteinket kiigazíthatjuk. Egy lengyel gondolatait olvassuk a lengylésgről, a világról.

Ebben siet segítségünkre a fordító, aki a mű viszonylag szerény terjedelme ellenére nyilván hatalmas – ti. úttörő – munkát végzett. A fentebb már említett példához (zabory) hasonlóan ez ott igazán szembeötlő, ahol az úttörés kevésbé sikerült.

Hiányzó fogalmainkat nem elég bevezetni, alkalmasint megfelelő kifejezést kell találni, mi több, alkotni hozzájuk. A lengyelben eredendően meglevő distinkció a Rus és Rosja földrajzi nevek, illetve a hozzájuk rendelt ruski, rosyjski melléknévi alakok között a magyar verzióban Oroszországgá, oroszra olvad össze. (Talán Perényi Kijevi Oroszországa mintájára.) Ugyanakkor a térképen Kijevi Rusz szerepel. Nyilvánvaló a fordító gondja, hiszen a ruski megfelelőjeként a magyarból előkotorható ruszin, rutén, rusznyák a kárpátukrán szinonimájaként ment át – tévesen – a köztudatba. Erről tanúskodnak szótáraink, lexikonjaink is, az egy Révai kivételével, amely határozottan felhívja a figyelmet az orosz-nagyorosz-muszka-moszkovita-kacap, illetve a rutén-ruszín-rusznyák-ukrán-ukrajnai-kisorosz-chochol valamint a fehérorosz (belorusz) közötti különbségre. Amennyiben pontos fogalmat akarunk nyerni erről az évszázadok során változó, de önálló államiság híján nehezen körülhatárolható keleti szláv népességről, amely mára mint belorusz és ukrán határolódott körül (bialoruszi, ukrainski – ruski), talán érdemes volna a közelebb és ezért bizonyára adekvátabb lengyel szóhasználatához alkalmazkodni. Ezt teszi az egyébként etnikai kérdésekre nem különösebben érzékeny Davies is, amikor Rutheniát és Russiát ír.

A monarchikus lengyel–litván köztársaság (hát nem szép találmány?) közgazgatásának furcsa kettősségét jelzik az olyan méltóságok, mint a hetman koronny, a kanclerz koronny stb., akik az unió lengyel részének, a Lengyel Királyságnak – röviden: Korona – a tisztviselői. A „lengyel hetman, lengyel kancellár” megoldás nem igazán érzékelteti az olvasóval a név lényegét. Hasonlóképpen ismeretlen fogalom nálunk a ziemia, amely még nagybetűvel írva (pl. Lubuszi Föld) sem fejezi ki világosan, hogy nem földrajzi, hanem közigazgatási egységről van szó.

Földrajzi példánál maradván érdemes felfigyelni a magyarban létező fogalmak eltérő lengyel elnevezésére is. Az Osztrák–Magyar Monarchia közkeletű lengyel neve Austro-Wegry (Ausztria-Magyarország), uralkodója, a cesarz Austro-Wegier a magyar fülnek kellemesebb osztrák császárrá szelídül. Anjou-házi Nagy Lajos királyunk lengyel melléknéve (Ludwik Wegierski – Magyar Lajos) is megérdemelne legalább egy említést, hiszen róla szóló ítéleteiket a lengyelek előszeretettel varrták/varrják az egész magyarság nyakába. Nincs ebben semmi rendkívüli, emlékezzünk csak: „Dobze László őfelsége / Magyarok királya / Nem hiába hogy cseh volt, de / Hej csehül is álla.” Hogy szegény cseheknek mi közük van a litván eredetű lengyelországi dinasztia tagjának

személyes hibáihoz vagy erényeihez, azt most ne firtassuk. Egyébiránt a cseh korona jóvedelme nélkül II. Ulászló még sokkal inkább csehül állott volna.

De ha már királyoknál tartunk, nem árt utánanézni, vajon egy-egy uralkodó neve(i) milyen formában szerepel(nek) a magyar irodalomban, és vajon melyik közülük a legtalálhatóbb, ha van ilyen egyáltalán. (Példának: Boleslaw Chrobry – Hős/Vitéz, Boleszló/Boleszláv, Boleslaw Smialy/Szczodry – Bátor/Merész/Bőkezű stb.) Nem nehez, hiszen genealógiai táblák még a legszerényebb kiadványokban is előfordulnak. Visszatérő probléma Lokietek Ulászló neve, aki többnyire éppen ezen a magyar számára nehezen kiejthető – eredeti néven szerepel. Nem egyértelmű ugyanis, hogy a lokiec – könyék (Könyéknyi) vagy a lokiec – rőf (Rőfnyi Ulászló) az igazi, legkevésbé a lényegét feltáró, ám szintelen „Kisnövesű”.

Kevésbé előnyös a mértékegységek magyarítása konkrét esetben, mint a szemes termények mérésére szolgáló korzec (koronként és területenként eltérően több tucat változata 52 – 125 liter között mozog) és a véka megfeleltetése (utóbbi szintén több változatban 12 – 30 liter lehet). Ha muszáj valami hazait találni, jobb a köből (61,5 – 125 liter régiók szerint).

Sorolhatók még a példák terminológiánk hiányairól, pontatlanságairól, hogy a „pluralizmus” díszpéldányairól ne is szóljunk, amikor egy-egy intézménynév négy publikációnkban négy fantáziánéven fordul elő. Hasonló többlettel bír nyelvünk az eredetihez képest Pomorze esetében, amely az utóbbi évek sajtója révén Pomerániából Tenger mellékké lett. Nem kizárt, hogy számos olvasónak magától értetődő lesz a boroszlói csata és a wroclawi fejedelem említések, hogy egyazon város különböző neveiről van szó, de egy részletes függelék növelhetné a szöveg információértékét a tájékoztatlanabbak számára is, márpedig úgy tűnik, ez a többség. Hogy a Gondolat erre nem gondolt, vagy a szótárkészítéssel felérő munka nagysága volt akadály, a következő kiadásig talán nem is érdekes. Nem érdektelen viszont a felismerés, hogy szinte amerikai felfedezés vár még ránk, míg megtaláljuk helyünket az Óvilágban, szomszédaink között. (*Gondolat Kiadó.*)

íj. Béri Géza

IRODALOM

- Topolsky, Jerzy*: Zarys dziejów Polski. Varsó, 1982.
- Lassú István*: A Lengyel Királyság és a Krakui Szabad Státus statisztikai, geographiai és históriai leírások Pesten Fűskúti Landerer Lajos betűivel, 1828.
- Kassay Adolf*: A lengyel nemzet története. Pest, 1864.
- Perényi József*: Lengyelország története. Budapest, 1962.
- Hüppe, Siegfried*: A lengyel alkotmány története. Bp., 1894.
- Jasienica, Pawel*: Polska Piastów, Polska Jagiellonów, Rzeczpospolita Obojga Narodów. Varsó, 1986.
- Samsonowicz, Henryk*: Historia Polski do roku 1795. Varsó, 1985.
- Groniowski, Krzysztof-Skowronek, Jerzy*: Historia Polski 1795–1914. Varsó, 1987.
- Bobrzynski, Michal*: Dzieje Polski w zarysie. Varsó, 1986. Zarys historii Polski pod redakcją Janusza Tazbira. Varsó, 1979.
- Davies, Norman*: God's playground A history of Poland. 1981. (Időközben megjelent a mű lengyel nyelvű változata is *Boze igrzysko* címmel.)
- Petneki Áron*: Polska w powojennej historiografii węgierskiej (próba przeglądu literatury). In: Seminarium Niedzickie Krak., 1981.
- Felczak, Waclaw*: Historia Wegier, Varsó, 1966.